

Afazija i jezikoslovlje

Damjanović, Mateja

Undergraduate thesis / Završni rad

2014

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:928796>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij hrvatskog jezika i književnosti

Mateja Damjanović

Afazija i jezikoslovlje

Završni rad

Mentor: izv. prof. dr. sc. Branko Kuna

Osijek, 2014.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Jezikoslovlje	3
2.1. Jezik	4
2.2. Govor	6
3. Afazija	8
3.1. Uzroci afazije.....	8
3.2. Poremećaji enkodiranja	9
3.3. Poremećaji dekodiranja	10
4. Posebne afazije.....	12
4.1. Afazije u poliglota	12
4.2. Afazije u slušno oštećenih osoba.....	13
5. Metafora i metonimija kao afatički postupci.....	14
6. Zaključak	15
7. Literatura.....	17

Afazija i jezikoslovlje

Predmet je ovoga rada narušena jezična djelatnost koja je poznatija pod terminom afazija. Izazvana poremećajima fiziološke naravi, afazija je stanje pri kojem se razaraju jezični znakovi. U takvome stanju bit će bitno oštećen jezik kao sustav znakova, ali i njegova primjena u komunikacijskome činu, odnosno govoru. Ta su spomenuta dva aspekta jezične djelatnosti predmet proučavanja jezikoslovlja pa se u ovome radu pokušava predložiti što se unutar samog jezikoslovlja učinilo na planu istraživanja toga poremećaja koji je predmet i drugih znanosti. Istraživanja drugih znanosti, u prvome redu logopedije, medicine, psihologije i fonetike, znatno pridonose otkrivanju, dijagnosticiranju i rehabilitaciji toga poremećaja.

Ključne riječi: afazija, jezikoslovlje, jezični kod, poremećaji u enkodiranju, poremećaji u dekodiranju

1. Uvod

Jezik i govor predstavljaju dva dijela jezične djelatnosti, odnosno ljudske sposobnosti koja nam je nužna u svakodnevnom sporazumijevanju. Svakodnevnu sposobnost sporazumijevanja glasovnim znakovima posjedujemo zahvaljujući prirodi, no uslijed raznih ozljeda frontalnog, parijetalnog i temporalnog korteksa ta će nam prirodno darovana sposobnost biti oduzeta.

Da bismo stoga u nastavku rada proučili na primjeren način tu blokiranu, odnosno prekinutu jezičnu djelatnost, moramo poći od razumijevanja posebnog oblika priopćavanja koji je prestao s obavljanjem svoje funkcije. Dakle, po svemu sudeći polazimo od jezika koji objašnjavamo kao sustav koji ima strukturu slijedeći pri tome Saussureov strukturalistički pristup izložen u knjizi *Tečaj opće lingvistike*, kao i zasade glavnoga ideologa Praške škole Romana Jakobsona prikazan u knjizi *Lingvistika i poetika*, ali i u knjizi *Temelji jezika* koju je napisao u suradnji s američkim slavistom Morrisom Halleom. Svi strukturalistički pristupi jasno razlikuju jezični kod i njegovu primjenu, odnosno njegovu realizaciju u komunikacijskom činu. U jednom takvom komunikacijskom činu, ili kako ga Jakobson voli nazivati *govornom događaju*, odmah nakon što slušatelj primi poruku dovest će ju u odnos s kodom što sadrži sva sredstva koja služe za razlikovanje morfema i čitavih riječi. A ukoliko je taj jezični kod, koji se stvarao učenjem, razoren kao što je slučaj u afaziji, u afatičnih osoba uočavamo teškoće. S jedne strane otežano je razumijevanja izgovorene i napisane riječi, a s druge strane oštećena je sposobnosti izražavanja

misli govorom i pismom. Ovisno o tome da li je glavni nedostatak razumijevanje ili pak verbalno izražavanje, možemo govoriti o dvije vrste afazije koje je Jakobson s lingvističkog stajališta nazvao poremećajima u enkodiranju i dekodiranju. Poremećaj dekodiranja odgovarat će senzornim ili receptivnim vrstama afazije, dok će motornim ili ekspresivnim tipovima afazije odgovarati poremećaj enkodiranja.

U kliničkoj praksi spomenute dvije vrste afazije dobit će naziv Wernickeova i Brocina afazija označujući pri tome područja koja su pretrpjela ozljedu. Brocinom afazijom nazivamo onu vrstu afazije koja je zabilježena kod afatičara s razorenim središtem za produkciju govora koji je smješten u području donjeg dijela lijevog prefrontalnog korteksa (Brocino područje), a afaziju koja je nastala uslijed ozljede Wernickeova područja smještenog u lijevom temporalnom režnju nazivamo Wernickeova afazija.

U nastavku rada razmotrit će se još i posebne vrste afazija: afazije u poliglota i afazije u slušno oštećenih osoba koje je Dušanka Vuletić opisala u svojoj knjizi *Afazija*, a uz to, vođena njezinim poglavljem *Afatički postupci u poeziji*, poučit ću retoričke figure: metaforu i metonimiju koje odgovaraju Jakobsonovim poremećajima dekodiranja i enkodiranja. Na samome kraju kratkim osvrtom na afaziju i lingvistički pristup kao najadekvatniji pristup njezinom istraživanju zaključit ću se ovaj rad.

2. Jezikoslovlje

Od antike pa sve do danas jezik je predmet bavljenja mnogih znanosti. Bavljenje jezikom i njegovim problemima započelo je iz dvaju razloga. U prvom se redu jezik izučavao da bi se mogao razumijeti i da bi se na primjeren način moglo njime komunicirati, a drugi su razlog predstavljala filozofska razmatranja o naravi jezika. Jezikom se najprije bavila filologija koja je kao glavni i jedini oblik proučavanja jezika na temelju pisanih tekstova otkrivala i rekonstruirala nestale jezike i kulture, a toj se studiji jezika prije otprilike dva stoljeća pridružilo jezikoslovlje pod kojim podrazumijevamo proučavanje ljudskog jezika kao svojevrsnog sistema sporazumijevanja, jezičnih zakonitosti i jezičnog funkcioniranja. (Tekavčić, 1979: 14)

Pojavu jezikoslovlja kao samostalne znanstvene discipline vežemo uz radove Wilhelma von Humboldta koji je u svojoj raspravi *Über das vergleichende Sprachstudium in Beziehung auf die verschiedenen Epochen der Sprachentwicklung* iz 1820. godine iznio tezu o različitosti jezika koja je uvjetovana različitim pogledima na svijet što znači da je nemoguće uspostaviti relaciju identiteta između bilo koja dva individualna jezična sustava. (prema Glovacki-Bernardi, 2001: 37) Stoga jezikoslovlje ostaje studij jezika samoga po sebi i radi sebe sama bez izvanjezičnih elemenata i na taj način svakom se jeziku zasebno pristupa s više različitih stajališta i istražuje se njegova struktura, sustav, odnosi među jezičnim elementima. S obzirom na spomenuti kriterij Tekavčić (1979: 14) daje redom pobrojane jezikoslovne discipline: fonetika, fonologija, morfologija, sintaksa, morfosintaksa, tvorba riječi, semantika, leksikologija i stilistika. Uz jezikoslovne discipline Škiljan (1994: 15-16) uočava podjelu jezikoslovlja prema perspektivi iz koje prilazi jeziku pa navodi da postoje: opća lingvistika, primijenjena lingvistika, sinkronijska lingvistika, dijakronijska lingvistika, komparativna lingvistika, geografska lingvistika, kontrastivna lingvistika, matematička lingvistika, kvantitativna lingvistika, sociolingvistika, pragmalingvistika i psiholingvistika. Psiholingvistika postaje relevantna za istraživanje afazije jer samo njome analiziraju se brojni psihofiziološki procesi i uvjeti pod kojima se ostvaruje jezična djelatnost.

Jezična djelatnost predstavlja jedan oblik komunikacijske prakse, a u objekte svoga razmatranja uključuje i jezik i govor. Ta su dva aspekta jezične djelatnosti nerazdvojiva jer jezik govoru, a govor jeziku predstavlja uvjet postojanja što nas navodi na zaljučak da se jezik bez govora ne može ostvariti, a govor bez jezika razumijevati. Ukoliko raščlanimo tijek jezične komunikacije, taj će nam odnos jezika i govora postati još jasniji. Komunikacijski se tijek tako može raščlaniti na tri procesa ili tri veze: psihičku, fizikalnu i fiziološku. Prvim od triju navedenih procesa

započinje komunikacija, točnije ona započinje u mozgu osobe gdje se pojmovima pridružuju glasovne slike izraza. Kada se uspostavi ta mentalna veza između pojma i glasovne slike, mozak tada počinje poticati govorne organe: respiracijske, artikulacijske i fonacijske na izvođenje govornih pokreta. Ovaj proces kojeg nazivamo još i fiziološki moramo razlikovati od sljedećeg procesa koji je važan da bi komunikacija dospjela do slušatelja. Riječ je, dakle, o fizičkome procesu kojeg predstavljaju putujući zvučni valovi. Dospijevanjem do uha slušatelja proces komunikacije nije završen jer se on tada mora obrnutim slijedom vratiti da bi zatvorio govorni krug. Pritom valja imati na umu da se komunikacija uspostavlja tek onda kada su pošiljalatelj i primatelj provjerili svoje kodove i zaključili da se podudaraju pojmovi i glasovne slike. Za jezičnu su djelatnost obje njezine sastavnice jednako bitne i samo uz pomoć nje, kako kaže Škiljan: „...čovjek djeluje na univerzum oko sebe, organizirajući ga, mijenjajući ga i mijenjajući time i sebe sama.“ (Škiljan, 1980: 11) Ipak, slijedeći Saussurea u prvi plan razmatranja stavljamo jezik jer svaki govorni čin svoju funkciju može obaviti tek onda kada se ostvari po određenim pravilima jezika kao sustava znakova.

2.1. Jezik

Jezik je jedan aspekt jezične djelatnosti koji se od govora razlikuje po svojoj društvenoj biti. Dakle, za razliku od govora koji je individualan, jezik postoji u svakoj zajednici zahvaljujući dogovoru koji se sklopio između njezinih pripadnika. Dogovor se tiče jezičnog koda koji: „sadrži sva razlikovna obilježja kojima treba da se upravlja, sve njihove dopustive kombinacije u skupove međusobno sučeljenih obilježja nazvane fonemi, te sva pravila ulančavanja fonema u nizove – ukratko, sadrži sva razlikovna sredstva koja ponajprije služe za razlikovanje morfema i čitavih riječi.“ (Jakobson, Halle, 1988: 8-9) Iz navedene je rečenice jasno da su razlikovna obilježja, kao sastavni dijelovi koda, osnova procesa prenošenja obavijesti. Ona su ujedno i prve logičke operacije koje dijete usvaja u najranijim godinama svojega života, a zapravo predstavljaju niz alternativa koje uvjetuju postojanje bilo kojeg skupa pa tako i ovoga skupa verbalnih znakova. U *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić; Pranjković, 2007: 14) navedeno je njih deset i oni su ovdje redom pobrojani: vokalnost, turbulentnost, kompaktnost, difuznost, gravisnost, nosnost, zvučnost, neprekidnost, stridentnost i napetost. Jakobson (2008) ih naziva binarnim opozicijama i određuje ih kao polazišnu točku svakoga proučavanja fonema. Da bismo analizirali fonološki sustav afazičnih osoba, moramo započeti s utvrđivanjem tih razlikovnih obilježja koja sama u sebi imaju ulogu u ustrojavanju jezika. Od svih prije navedenih opozicija

vokalnost/nevokalnost najjača je u afaziji, odnosno najotpornija, a odmah iza nje slijedi nazalnost/nenazalnost ili nosnost, dok se ostale kategorije lako oštećuju kada dođe do ozljeda korteksa. O tim lako ranjivim razlikovnim obilježjima pišu Jakobson i Halle (1966) pa navode da su binarne opozicije gravisnost/akutnost i zvučnost/nezvučnost najranjivije. Stoga bismo iz svega mogli zaključiti da razlikovna obilježja, samo svojim prisustvom, predstavljaju svojevrsan uvjet mogućnosti identificiranja svakog fonema u poruci i na taj način bivaju gradbeni elementi od kojih su sastavljene sve više razine govora.

Nadalje, razlikovna se obilježja udružuju u simultane skupove koje nazivamo fonemima, a njih prema Martinetu (1982) izdvajamo drugom artikulacijom. Tako izdvojeni fonemi predstavljaju psihičku kategoriju jer se smatraju samo čistim jezičnim elementima koji se razlikuju od glasa kao rezultata titranja govornih organa i zraka. Budući da je odredljiv broj fonema u svakome jeziku, može se reći kako predstavljaju zatvoren popis, za razliku od otvorenog popisa monema. Monemi ili morfemi kao jedinice prve artikulacije imaju svoje značenje i glasovni (fonički) oblik i upravo se njihov glasovni oblik može raščlaniti na slijed prije spomenutih jedinica, fonema. Fonem će Jakobson (2008) odrediti kao jezični znak koji se upotrebljava da se riječi različitog značenja razlikuju. Točnije, uz fonem bi se onda vezao termin jezične vrijednosti koji predstavlja sposobnost da se razlikuje riječ koja sadrži neki fonem od svih ostalih riječi u kojima taj fonem nije prisutan. Kao što se taj fonem kao najmanja akustična slika u govoru ostvaruje glasom, tako bi i morfemu u govoru odgovarao slog kao najmanji odsječak riječi. Škarić tako navodi: „Slogovi su članci govora na istoj razini na kojoj su u jeziku morfemi, premda se vrlo često slogovi ne podudaraju s morfemima.“ (Vuletić, 1996: 40) Po svemu sudeći kako na drugoj, fonem i glas, tako i na prvoj razini raščlambe miješaju se dva kriterija: jezični i govorni, a to zapravo znači morfološki i slogovni. Time smo zaključili temeljne elemente koji grade sve ostale razine govora i utvrdili da samo ekonomičnost dobivena iz tih dviju artikulacija omogućuje komunikacijsko sredstvo za opću upotrebu. Vuletić (1996) će odrediti fonem i slog osnovnim razinama jer su oni građa za riječ, sintagmu, rečenicu i diskurs, dakle za sve ostale više razine verbalnog izraza. Svaka govorna proizvodnja prema Horginu (1997) počinje misaono u jeziku gdje postoje morfofonološka, sintaktička i semantička pravila, a završava neuromotoričkim i artikulacijskim pravilima, odnosno pravilima koja sačinjavaju govor o čemu će u nastavku biti više riječi.

2.2. Govor

Govor je dominantno, tipično ljudsko sredstvo komunikacije ili: „...optimalna zvučna ljudska komunikacija oblikovana ritmom rečenica, riječi i slogova“. (Škarić, 1987: 11) Govor predstavlja specifičnu psihofizičku tvorevinu jer uvijek uz individualne voljne kombinacije uključuje i individualnu voljnu fonaciju, odnosno izvedbu akustičkih slika. Iako predstavlja individualnu primjenu jezika, ipak se ne zadržava unutar navedenih okvira, nego preko glavne komunikacijske funkcije širi svoje iskustvo i prelazi granice individualnog. Zbog toga bismo mogli zaključiti da je preduvjet razvoja svakog pojedinog ljudskog bića njegova socijalna okolina. Kao takav govor se ostvaruje tek u komunikaciji s drugima i samim time uvijek je u doticaju s društvom, odnosno socijalnom okolinom. Među njima se odvija svojevrsna jezična razmjena koja za Bourdieua (1992) predstavlja komunikacijski odnos između pošiljatelja i primatelja temeljen na enkodiranju i dekodiranju. Govoriti smo naučili ne samo slušajući govorenje određenog govora, nego i nudeći govor na određenom tržištu, posebno kroz razmjenu unutar obitelji koja je uvijek važan čimbenik pružanja modela sankcija praktičkom ponašanju svakog novog člana. Prema tome uloga će afektivne sredine u najranijim danima života biti nemjerljiva, a ukoliko izostane, u djece može doći, kako smatra Guberina (1991), do disfazični, afazičnih ili hipoakuzičnih poremećaja što potvrđuje brojnim istraživanjima. Upravo bismo zbog toga mogli zaključiti da postoji snažna veza između poremećaja u govoru i poremećaja u ponašanju, što je naročito razvidno sa psihološkog stajališta gdje govor predstavlja oblik ponašanja, pa se samim time svaki govorni poremećaj može smatrati i poremećajem ponašanja.

Nadalje, mogli bismo reći da govor predstavlja tjelesnu tehniku i to specifično jezičnu i napose fonološku kompetenciju koja iskazuje cjelokupan odnos s društvenim svijetom. Da je riječ o tjelesnoj tehnici, vidljivo je iz zahtjeva da se govorni zvukovi stvaraju samo vlastitim tijelom, odnosno vlastitim organima, bez ikakvog uključivanja izvanjskih predmeta. Samo izgovornim organima stvaramo govorne zvukove ili točnije, kako kaže Prizl-Jakovac (2001), moduliramo zračnu struju stvarajući tako specifična zvukovna ostvarenja - glasove. Njih prema Škariću (1987) dijelimo na: respiracijske, fonacijske i artikulacijske. Prve od navednih, respiracijske organe, nazivamo još i dišnicama, a u njih ubrajamo pluća, mišiće grudnog koša, dijafragmu i trbušne mišiće. Svi navedeni organi bitni su jer se govor odvija već u fazi izdisaja, odnosno samim izdisajem oblikujemo govor, točnije dajemo obris rečenicama, riječima i slogovima. Daljni se proces stvaranja govora odvija u glasnicama koje pod pritiskom zraka iz pluća počinju s otvaranjem ili zatvaranjem i na taj način one titraju i tako tvore glas fonirajući. Zbog toga dušnik ili traheju, larinks ili grkljan i glasnice koje su smještene na grkljanu nazivamo fonacijskim

organima. Ovim fonacijskim organima ne završavamo nabranje govornih organa jer preostaju još oni koji su prema Škariću (1987: 23) posvećeni artikulaciji, a to su artikulacijski organi. U njih ubrajamo: ždrijelo, nos i usta, kao i u njih smještene šupljine u kojima se oblikuje zvuk (ždrijelna, nosna i usna šupljina), ali i tvrdo nepce i zube. Međutim, glavnim bismo artikulacijskim organima smatrali meko nepce, ždrijelnu stijenu, donju vilicu, usne i najpokretljiviji i za izgovor najvažniji jezik. Zapravo će samo koordiniranim radom tih triju vrsta izgovornih organa: respiracijskih, fonacijskih i artikulacijskih nastati glas koji nosi razne obavijesti i doprinosi razumljivosti svakog govora. Uz navedene govornim organom smatramo i mozak posebno njegova područja zaslužna za primanje i razumijevanje govora, dakle wernickovo i brockino područje zbog toga što komunikacijski čin broji najmanje dvoje sudionika, govornika i slušatelja.

Postoji i više razina govora, a one su monolog, reproduktivni govor i dijalog. Monolog predstavlja najvišu od tih razina, koji se kao kretivan izraz u govoru manifestira slijedom rečenica koje su međusobno gramatički i logički povezane. On biva osobito oštećen u afatičara s poremećajem enkodiranja zbog toga što se gubi kombinacija pa se gomilaju dijelovi rečenica, a struktura rečenice ostaje osiromašena. (Vuletić, 1996: 62) Nižom razinom od monologa smatra Škarić (1987) reproduktivni govor koji se najčešće koristi za prepričavanje određenih sadržaja, a uvijek se zasniva na nekom čvrstom osloncu i nekom određenom slijedu. Treća bi, stoga i zadnja, razina govora bila dijalog u kojem pretpostavljamo sudjelovanje govornika i sugovornika. Sve su navedene razine u afatičara narušene. S jedne strane zbog toga što su u afatičara logičke i gramatičke veze uništene, a s druge strane zbog toga što afatičar ukoliko nije u stanju razumjeti drugoga, dijalog može poništiti i pretvoriti ga u monolog.

3. Afazija

Afazija dolazi od grčke riječi ἀφασία koja označuje gubitak sposobnosti govora. Stoga je ubrajamo u dislalije, odnosno u artikulacijske poremećaje govora, a uzrok joj ne predstavlja malformacija govornih organa, nego cerebralno oštećenje. Razlog je dakle fiziološke naravi pa postoji mogućnost da nakon cerebralnog oštećenja čovjek u manjoj ili većoj mjeri izgubi sposobnost jezično-govornog komuniciranja. Jakobson će na temelju brojnih istraživanja utvrditi da postoje dvije osnovne vrste afazije pa navodi: „podvrste afazije brojne su i raznolike, ali sve se njišu između dvaju stožernih tipova.“ (Jakobson, Halle, 1988: 71) Ta dva stožerna tipa, kako ih Jakobson naziva, tiču se poremećaja u enkodiranju i poremećaja u dekodiranju. Dva su procesa, enkodiranje i dekodiranje, za ljude od primarnog značaja jer samo na taj način mogu valjano prenijeti i primiti obavijest budući da je svaki govorni subjekt, koji poznaje i dobro se služi kodom svoga jezika, u mogućnosti inkodirati ili drugim riječima sastaviti poruku, a na isti će ju način moći dekodirati odnosno shvatiti kada ju u komunikacijskom aktu bude primio. Te Jakobsonove dvije vrste afazije prate Saussureovu dihotomiju iz njegova nauka o jeziku, koja se odnosi na vrste odnosa među elementima u jeziku. Prema Saussureu (Glovacki-Bernardi, 2001: 91 – 93) svaka jezična jedinica stoji u odnosu s drugim jedinicama na dva načina. S jedne strane možemo pratiti odnos koji proizlazi iz ulančavanja riječi gdje u tekstu dolazi jedna za drugom, dakle, stvara se svojevrsan niz, a s druge strane svaku riječ koju upotrijebimo u diskursu možemo povezati s ostalim riječima s kojima ima nešto zajedničko. Prvi tip odnosa predstavlja odnose *in praesentia* ili sintagmatske odnose, a drugi tip *in absentia* ili asocijativne odnose iz kojih strukturalni lingvisti izvode paradigatske odnose. Ta će dva odnosa odgovarati načinima organizacije jezičnog znaka kod Jakobsona i to tako da odnosi *in praesentia* odgovaraju slaganju, kombinaciji, drugim riječima enkodiranju, a odnosi *in absentia* izabiranju, selekciji, dekodiranju. Tim dvjema osnovnim radnjama našeg verbalnog ponašanja selekcijom i kombinacijom bavimo se detaljnije u nastavku rada.

3.1. Uzroci afazije

Mozgovno je oštećenje, najčešće izazvano moždanim udarom ili inzultom, uzrok afazije. Ali samo će ozljeda lijeve hemisfere mozga izazvat jezično-govorni poremećaj jer je većina primarnih funkcija smještena u lijevoj hemisferi među kojima su i jezik i govor. Lijeva je hemisfera: „...dominantna za funkcije rezoniranja, logičkog mišljenja, računanja, za govor i za jezik, sekvencijalno procesuiranje informacija i za analizu.“ (Horga, 1992: 167) Desna je hemisfera zadužena za prepoznavanje lica i predmeta, kreativnost, sintezu i dr. Prema tome

lijevu hemisferu nazvamo dominantnom, a desnu subdominantnom. Treba imati na umu da će stupanj lateralizacije u prvome redu ovisiti o složenosti psihičke sposobnosti. Iako govor pripada psihoneurološki najslabijim funkcijama i za njega je izrazita dominantnost lijeve hemisfere, sve navedene podatke potrebno je uzeti sa zadržkom jer Horga (1992) navodi da kod odraslih afaziju uzrokuju povrede lijeve hemisfere, dok kod djece do osme godine afaziju izazivaju povrede i jedne i druge hemisfere, a od osme godine pa sve do puberteta desna hemisfera preuzima sve jezične funkcije u slučaju da je lijeva povrijeđena. Zato se nakon brojnih istraživanja zaključuje da je jezični korteks organiziran poput mozaika s odvojenim dijelovima koji obavljaju određene funkcije široko raspoređeni po čitavom dijelu korteksa.

3.2. Poremećaji enkodiranja

Enkodiranje predstavlja jednu od prije spomenutih radnji verbalnog ponašanja, radnju kombinacije. Kombinacija se uvijek zasniva na kontaktu, odnosno na fizičkom kanalu i psihološkoj vezi između pošiljatelja i primatelja. (Jakobson: 1990: 109) Kada je taj fizički kanal iz nekog razloga oštećen komunikacija će između pošiljatelja i primatelja izostati. Svojom će oštećenjem tako onemogućiti ulazak pošiljatelja i primatelja u komunikaciju i ostajanje u njoj. U tom slučaju Jakobson će reći da je nastupio poremećaj susljednosti jer dolazi do smanjenja opsega i rečenične raznovrsnosti. U svakoga afatičara te vrste bit će narušena sposobnost građenja rečenice, a osjećat će se i svojevrsna težina prijelaza s fonema na fonem i sa sloga na slog, kao i gubitak sintaktičkih pravila: „...odnosi među riječima i njihovim oblicima, odnosi među spojevima riječi, odnosi među rečenicama (surečenicama ili klauzama) u složenoj rečenici te odnosi među rečenicama u tekstu.“ (Silić, Pranjković, 2007: 183) Riječ je o svojevrsnom agramatizmu koji rečenicu potpuno izobličuje, a tomu izobličenju pridonosi ukidanje fleksije, kao i nestajanje veznika, prijedloga, zamjenica i članova koje Vuletić (1996) naziva *cementirajućim elementima govora*. Te se gramatičke riječi po stupnju zastupljenosti više razaraju od tematskih riječi, među kojima su najotpornije imenice: „Ostaju imenice koje su ranije naučene, one koje su češće u upotrebi, koje su konkretne i one koje sadrže manji broj slogova te imaju jednostavniju fonemsku i slogovnu strukturu.“ (Vuletić, 1996: 86) Međutim, i unutar imenice možemo govoriti o dijelovima koji lakše podliježu razaranju od onih koji su otporniji. Uvijek će biti otpornija osnova same imenice nego njezin gramatem. Uz sve navedeno imenice će najčešće dolaziti u nominativu, a uz njega je još samo akuzativ očuvan u govoru. Često se onda ta vrsta afazije naziva i nominativnom afazijom, jer je nominativ nezavisan padež i najčešći

u govoru. Glagole poput imenica trebala bi također karakterizirati otpornost, no u toj vrsti afazije oni su dosta reducirani. Stoga nestajanjem glagola kao važnih nositelja predikatne funkcije govora nestaje i rečenica. Zbog tako oštećenog diskursa afatičar često odustaje od govora, a jedini će način prenošenja obavijesti ostati dijalog čemu u prilog ide i informacija da se od čestica zadržavaju samo *da* i *ne* kojima se olakšava odgovaranje na postavljeno pitanje u dijalogu.

Ta će vrsta u kliničkoj praksi biti poznatija pod nazivom Brockina afazija, a riječ je zapravo o klasičnoj vrsti ekspresivne afazije kod koje je jače razoren verbalni izraz, dok mu je razumijevanje slabije pogođeno. Razumijevanje bi govora u početnoj fazi moglo biti nešto razumljivije, no u afatičara s poremećajem enkodiranja razumijevanje je sačuvano samo ukoliko se radi o manjem broju riječi u rečenici, no ukoliko ga sugovornik optereti velikim brojem riječi, porast će teškoća razumijevanja u razgovoru.

3.3. Poremećaji dekodiranja

Poremećaj dekodiranja za razliku od poremećaja enkodiranja predstavlja nedostatak druge radnje našeg verbalnog ponašanja, koja se zasniva na sličnosti, a nazivamo ju radnja selekcije. Selekcija znači izbor odgovarajuće funkcije između dviju ili više njih pa će umjesto bočnoga pritiska među fonemima koji stoje jedan do drugoga *in praesentia*, djelovati okomiti pritisak na osi selekcije što znači da na svaki fonem djeluju *in absentia* svi drugi fonemi ili točnije svi elementi jezika koji se mogu naći u takvoj sintagmi. (prema Muljačić, 1972: 10) Za te odnose *in absentia* Saussure (prema Glovacki-Bernardi, 2001: 92) tvrdi da nije moguće ranije ustvrditi točan broj elemenata niti njihov hijerarhijski slijed. Afatičar s poremećajima dekodiranja gubi moć izbora dok mu dar slaganja ostaje očuvan, bar djelomično. S tom je radnjom izbora povezana i simultanost na način da je: „pri tom tipu poremećaja oštećena selekcija koja se provodi u simultano ostvarenim dijelovima govora.“ (Vuletić, 1996: 62) Budući da afatičar ne može izabrati neko od razlikovnih obilježja u fonemu, bolesnik ga ne prepoznaje ili ga u većem broju slučaja zamijeni s drugim. Isto se događa i na višoj govornoj razini gdje afatičar zamjenjuje riječi ili ih zbog nerazumjevanja pogrešno izgovara.

Nadalje, ta bi se vrsta afazije ukoliko slijedimo nacrt koji je izradio Jakobson, mogla podijeliti na dvije podvrste: senzornu i amnestičko-akustičku afaziju. (Vuletić, 1996: 62) Pri prvome poremećaju dekodiranja, senzornoj afaziji, nestaju razlikovna obilježja koja u manjoj mjeri ovise

o slijedu ili sukcesivnosti, dok se druga podvrsta odnosi na poremećaje dekodiranja pri uzastopnoj selekciji pa će zbog toga biti narušena i rečenica, ali i veze unutar nje. Iako rečenica postaje teže razumljiva u afatičara takve vrste neće se urušiti jezični sustav jer će zadržati intonaciju, ritam i gramatičnost, dakle govornu organizaciju. Taj će poremećaj u većoj mjeri zahvatiti elemente govora: glasove i lekseme u tematskim riječima, najčešće imenica, a diskurs, rečenica i sintagma ostaju nezahvaćeni tim poremećajem. To bi značilo da govorni subjekt neće imati problema s organizacijom verbalnog izraza jer rečenice kod njega u pravilu dolaze slijedno, ali će se ipak osjetiti narušena međurečenična kongruencija. Uzrok tomu možemo pronaći u parafazijama raznih vrsta koje s jedne strane mogu zahvatiti fonem pa u tom slučaju govorimo o *fonemskim parafrazijama*, dok su s druge strane *leksičke parafazije* uzrokovane izabiranjem pogrešne riječi po bliskosti značenja. Osobe s *fonemskim parafrazijama* zamjenjuju zubne i prednjonepčane tjesnačnike i slivenike, usnene, zubne i mekonepčane zapornike kao i usnene i zubne nosnike te ostale zvonačnike ili poluotvornike međusobno. Pri tome je važno imati na umu da nikada u afazičnih osoba ne može doći do zamjene otvornika i šumnika kao i pravih šumnika i zvonačnika. Uz to, vrlo je rijetka i zamjena otvornika s otvornikom, a ukoliko se i dogodi najčešće je posljedica zamjene sloga. Obje vrste parafazija možemo povezati i s logorejom – bujicom riječi. Ona se javlja u bolesnika s anosognozijom, dakle u afatičara koji nisu svjesni svoje bolesti, odnosno pogrešaka koje stvaraju u svome govoru. Vuletić (1996: 94) navodi da bujica riječi postoji i u onih bolesnika koji su svjesni svojih pogrešaka pa čim ih prepoznaju odlučuju prekinuti govor.

U kliničkoj praksi, za ovu se vrstu afazije rabi naziv Wernickeova afazija, verbalna gluhoća ili gluhoća za riječi. Riječ je dakle o klasičnoj vrsti receptivne afazije koji pogađa govornikovo razumijevanje, a njegov verbalni izraz u većoj mjeri ostavlja očuvan.

4. Posebne afazije

Posebnim afazijama Dušanka Vuletić (1996: 120) naziva one vrste afazija koje pogađaju osobe s nekim posebnostima. Bez obzira bilo riječi o poliglotima ili osobama s oštećenim sluhom, njihove će sposobnosti uvelike promijeniti sliku afazije kakvu smo do sada vidjeli.

4.1. Afazije u poliglota

Drugu bismo polovicu devetnaestog stoljeća mogli odrediti kao razdoblje pojačanog zanimanja za proučavanje jezičnih funkcija smještenih u mozgu. Prva takva proučavanja provedena su u Europi gdje je većina ljudi govorila više od jednog jezika ili dijalekta i zbog toga će ta proučavanja proširiti sadržaj svojega ispitivanja i na pitanja višejezičnosti. Osobu koja dobro poznaje više od jednog koda, bilo dijalekta, bilo nekog drugog jezika nazivamo poliglutom. A takva je osoba prema Muljačiću: „...u stanju da transkodira (kaže se i: prekodira) strani tekst koji je čuo ili pročitao, tj. da prevodi s jednog koda na drugi. Ako drugi kod poznaje i aktivno, neće mu biti teško da prevede neki tekst s tzv. materinjeg jezika na strani.“ (Muljačić, 1972: 10) Pitres (prema Ijalba; Obler; Chengappa, 2004: 72) smatra da u takvih osoba ne postoje odvojena područja u mozgu koja pohranjuju određeni jezik jer bi onda svaki jezik imao nekoliko cerebralnih središta, što u pravilu nije moguće. To će stajalište biti nasuprot onim ranijim uvjerenjima koje je zastupao Paradise. (prema Vuletić, 1996: 120)

Bitno je uvidjeti da svaki afazičar poliglot tijekom oporavka prolazi kroz fazu inercije. Za vrijeme inercije afazičari nisu u mogućnosti koristiti ili razumijeti sve jezike koje poznaju. Međutim, iz toga je razvidno da će biti riječi samo o trenutačnom, a ne o potpunom gubitku znanja tih jezika. Već bismo povratak toga znanja mogli očekivati kada afazičari počnu ponovo govoriti njemu najbliži jezik. Tu su studiju snažno podržali Hughlings Jackson i Sigmund Freud kada su naglasili da je znanje ostalih jezika podčinjeno i ovisno o znanju materinskog odnosno prvog naučenog jezika, te nakon što se vrati mogućnost govora prvoga jezika vratit će se i ostali. Nadalje, ako svi jezici u poliglota imaju istovjetno područje u mozgu, simptomi će afazije biti jednako vidljivi u svih jezika, što govori u prilog pravilu da su gubitci u svim jezicima istovrsni, samo su razlike količinske. Uz istovrsne gubitke oporavak bi također trebao teći istim redoslijedom kod svakog jezika koji je govorni subjekt poznavao. Na tragu navedenog Albert i Obler (prema Ijalba; Obler; Chengappa, 2004: 72) priopćili su da se oporavak kod dvojezičnih afazičara odvija u tom smjeru da se proporcionalno obnavlja znanje svakog od njih.

Ipak, na kraju bismo mogli dodati, vođeni brojnim istraživanjima, da ne postoji neki ustaljeni obrazac oporavka, nego da to ovisi o svakom pacijentu pojedinačno, nikada općenito. Jedino što se može sa sigurnošću zaključiti kod afazije u poliglota jest tvrdnja koju Jakobson (1996: 197) navodi: „...podržavajući tako Jacksonovo shvatanje da je ono što je ranije stečeno izdržljivije i otpornije prema moždanoj povredi od onoga što je tek kasnije usvojeno.“ Da bi se došlo do što boljih rezultata liječenja afazije kod dvojezičara ili poliglota, u istraživanja i rasprave sve se više uključuju znanstvenici i praktičari iz različitih područja poput jezikoslovaca, logopeda, psihologa i fonetičara.

4.2. Afazije u slušno oštećenih osoba

Afazija u slušno oštećenih osoba ne obiluje velikim brojem napisa, a ukoliko ju želimo razumjeti moramo poći od samoga sluha. Sluh (Marinoviću, 1973: 83) predstavlja esencijalni faktor za stvaranje govora i samo bi slušanjem najsigurnije mogli kontrolirati govorne pokrete. Stoga bismo u svakog govornog subjekta sa slušnim oštećenjima mogli očekivati neki oblik afazije, a može doći i do potpunog gubitka govora ukoliko je riječ o velikom slušnom oštećenju. Zdrav sluh za svakog govornoga subjekta predstavlja percepciju eksteroreceptivnih akustičnih verbalnih simbola, što bi značilo da je i govor svojevrsna reprodukcija odgovarajuće percepcije i kodifikacije. Budući da je reprodukcija tu jednaka percepciji, slušno će oštećene osobe imati govor koji je posljedica potpuno iskrivljene percepcije. Na taj način one će imati govor, no taj će govor biti nerazumljiv njihovoj okolini, dakle one će čuti, ali samo na svoj poseban način. Zbog prethodno navedenog u slušno oštećenih osoba može doći i do emocionalnih poremećaja, odnosno nepoželjnih oblika ponašanja, što je posebno vidljivo kod djece. Govorenje bi i slušanje govora predstavljali dva različita, ali dijelom autonomna procesa od kojih svaki ima svoje središte u mozgu. Ta su središta kod zdravih govornika dovoljno razvijena da obavljaju obje aktivnosti, no u osoba sa slušnim oštećenjem može doći do smanjene ili potpuno uništene govorne aktivnosti. Svakoj bi osobi sa slušnim poremećajima morali pristupiti pojedinačno jer se oštećenja od osobe do osobe razlikuju, a jedini bi zaključak bio da afazija u takvih osoba pogađa oralnu i gestovnu komunikaciju, kao i čitanje i pisanje.

5. Metafora i metonimija kao afatički postupci

Govor nije samo opća prirodna sposobnost nego predstavlja i najpogodnije sredstvo za poetsko oblikovanje pa ga smatramo i svojevrsnim umijećem. Služeći se izrazima prenesenog i nedoslovnog značenja govor može slagati i lijepe rečenice. (Škarić, 1982: 130) Jakobson (1966) će stoga utvrditi podudarnost dviju osnovnih afatičkih poremećaja s dvama izrazima prenesenog značenja, metaforom i metonimijom, prateći sličnost i susljednost. Metafora je stilska figura u kojoj se značenje jedne riječi zamjenjuje značenjem druge, a sve to na temelju sličnosti sadržaja. Upravo je sličnost zajednička osobina metafore i poremećaja dekodiranja jer Jakobson (1966) smatra da će se prilikom narušene sposobnosti izabiranja i zamjenjivanja pogoršati metajezične operacije i nestat će relacija sličnosti na kojoj počiva metafora i zbog toga *metafora biva tuđom*. Osim te vrste afazije koja pokazuje podudarnost s metaforom, postoji i ona koja bilježi poremećaj susljednosti, slaganje i kombinacija i tako se dovodi u vezu sa stilskom figurom metonimijom samo onda kada nestane taj odnos bliskosti. Kada nestane odnos uzrok - posljedica nestaje i mogućnost pojavljivanja u kombinaciji s drugim znakovima. Metafora i metonimija tako predstavljaju dvije osnovne pjesničke figure po kojima Jakobson (1966) razlikuje lirsko od epskoga pjesništva. Budući da je lirskomu pjesništvu u temelju sličnost, a metafora je formalno usporedba koja počiva na sličnosti, lirsko pjesništvo povežujemo s metaforom. Epsko se pjesništvo isključivo vodi susljednošću, kombinacijom s drugim elementima i zbog toga je njemu u osnovi metonimija.

5. Zaključak

Svakom je čovjeku prirođena sposobnost da upotrebljava jezik na funkcionalan način, odnosno da upotrebljava sustav znakova koji će odgovarati njegovim određenim mislima. Kada jezik više nije moguće upotrijebiti na način da je funkcionalan, potrebna je pomoć stručnjaka. Medicina će iz svoje domene istraživanja moći ponuditi samo uzrok prekinute jezične djelatnosti i ustvrdit će da je do poremećaja došlo uslijed raznih cerebralnih oštećenja lijeve hemisfere. U tom bismo slučaju mogli govoriti o afaziji sa stajališta neurologa koji su brojnim otkrićima kortikalne lokalizacije jezičnih funkcija kao i dominantnosti lijeve hemisfere tražili samo uzrok, ali ne i same posljedice afazije. Zbog toga se u ovome radu, afaziji pristupa s jezikoslovnog stajališta i objašnjavaju se posljedice koje afazija ostavlja na jezik jer samo će jezikoslovlje u prvome redu zanimati koje se kategorije verbalnih znakova razaraju. Do valjanog smo zaključka došli tek nakon strukturalne analize jezika. Pri toj analizi jezika dva su osnovna načina organiziranja jezičnog znaka postala usporediva sa Saussureovom dihotomijom odnosi *in praesentia* (sintagmatski odnosi) / odnosi *in absentia* (asocijativni odnosi). Jakobson je prvi način organizacije jezičnog znaka uspješno povezo sa Saussureovim odnosima *in praesentia* koji odgovaraju slaganju, kombinaciji, drugim riječima enkodiranju, a odnosi *in absentia*, njegovom drugom načinu organizacije jezičnog koda, točnije izabiranju, selekciji, dekodiranju. Razlika je među tim dvama procesima vidljiva u njihovu redosljedju. Dok enkodiranje počinje izborom elemenata koje treba kombinirati i staviti u jedan kontekst, u dekodiranju taj proces ide obrnutim slijedom. Tamo se prvo kontekst dobiva pa se tek onda otkrivaju svi njegovi elementi. Iz toga slijedi da će kod afatičara koji bilježe poremećaj u enkodiranju razumijevanje govora ostati prilično očuvano, a poremećena će biti organizacija govora, odnosno slijed rečenice, dok će afatičaru s poremećajem dekodiranja organizacija verbalnoga iskaza ostati dobra, a razumijevanje će govora u većoj mjeri biti oštećeno.

Sve navedene simptome osim u patologiji, moguće je uočiti i na razini govora svakodnevice kao i u umjetničkom izrazu. Govor svakodnevice bilježi spontane afatičke simptome koji su rezultat reduciranog ili pogrešnog izbora. Njihov razlog leži u nedovoljno ili pogrešno usvojenom jezičnom sustavu. A zadnja bi razina verbalnog izraza, točnije umjetnički izraz afatičke postupke u poeziji upotrebljavao kao pjesnički izbor, a ne kao prisilu ili neznanje kao u prva dva slučaja. Unatoč tomu što niti jedan od oblika afazije nije izlječiv na klasičan način, lijekovima, svaka bi se osoba trebala podvrgnuti govornoj terapiji koju provode logopedi i na taj si način osposobiti preostale načine komuniciranja i ponovno zadobiti samopouzdanje u govoru. Veliki broj tako

osposobljenih stručnjaka koji mogu pomoći afatičarima moguće je pronaći u poliklinici SUVAG koja rehabilitaciju provodi na verbotonalnoj metodi Petra Guberine.

7. Literatura

1. Bourdieu, Pierre 1992. *Što znači govoriti*, Naprijed, Zagreb.
2. Glovacki-Bernardi, Zrinjka 2001. *Uvod u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb.
3. Guberina, Petar 1991. „Preduvjeti govorne komunikacije“, *Senjski zbornik*, Vol. 18, br. 1, str: 63 - 67.
4. Horga, Damir 1997. „Samoispravljanje u govornoj proizvodnji“, *Suvremena lingvistika*, Vol. 43 - 44 br. 1 - 2, str: 91 - 104.
5. Ijalba, Elizabeth; Obler, Loraine K.; Chengappa, Shyamala 2004. „Bilingual Aphasia“, *The Handbook of Bilingualism*, Bhatia Tej K. And William C. Ritchie, Blackwell, Oxford, str: 71 - 89.
6. Jakobson, Roman; Halle, Moriss 1988. *Temelji jezika*, Globus, Zagreb.
7. Jakobson, Roman, 1990. *O jeziku*, Disput, Zagreb.
8. Jakobson, Roman 1996. *Lingvistika i poetika*, Nolit, Beograd.
9. Ljubešić, Marta 1993. „Poremećaji govora i ponašanja“, *Defektologija*, Vol. 29, str: 151 - 159.
10. Marinović, Frano 1973. „Neke napomene uz rehabilitaciju govora“, *Defektologija*, Vol. 9, br. 2, str: 82 - 88.
11. Martinet, André, 1982. *Osnove opće lingvistike*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb.
12. Muljačić, Žarko 1972. *Opća fonologija i fonologija talijanskog suvremenog talijanskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
13. Pinel, John P. J. 2002. *Biološka psihologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko.
14. Saussure, Ferdinand de 2000. *Tečaj opće lingvistike*, ArTresor naklada i Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb.
15. Silić, Josip; Pranjković, Ivo 2007. *Gramatika hrvatskog jezika*, Školska knjiga, Zagreb.
16. Škarić, Ivo 1982. *U potrazi za izgubljenim govorom*, Školska knjiga – SN Liber, Zagreb.
17. Škarić, Ivo 1988. *Govorne poteškoće i njihovo uklanjanje*, Mladost, Zagreb.

18. Škarić, Ivo 2006. *Hrvatski govorili!*, Školska knjiga, Zagreb.
19. Škiljan, Dubravko 1994. *Pogled u lingvistiku*, Naklada Benja, Rijeka.
20. Tekavčić, Pavao 1979. *Uvod u lingvistiku*, SNL, Zagreb.
21. Vuletić, Dušanka 1996. *Afazija logopedsko-lingvistički pristup*, Školska knjiga, Zagreb.